

Освітні традиції дворянства Лівобережної України в другій половині XVIII – на початку XIX ст.

Тетяна Литвинова

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 7. Спеціальне видання:

Університети та нації в Російській імперії. –

Харків; Київ: Критика, 2005. – С. 51-63.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

Тетяна Литвинова (Дніпропетровськ)

ОСВІТНІ ТРАДИЦІЇ ДВОРЯНСТВА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ століття

У дослідженнях культурно-освітньої ситуації в Лівобережній Україні (Гетьманщині, Малоросії) у ХVІІІ ст. типовою характеристикою стала констатація досить сильного потягу місцевої суспільності до знань, освіти, що виявлявся в численних зверненнях до уряду щодо відкриття різноманітних навчальних закладів, у тому числі університетів; в укладанні освітніх проектів; у поїздках на навчання до Петербурга, Москви, закордонних університетів і академій. Водночас українські історики зазвичай із сумом звертають увагу на «зрадницьку» позицію місцевої еліти щодо «рідної школи», орієнтацію на зразки, що їх пропонував російський уряд наприкінці ХVІІІ ст. Така позиція призвела до занепаду традиційних шкіл, усунення можливості здобувати освіту широким масам, а отже, до зниження загального освітнього рівня суспільства¹. У такий спосіб ширяться сформовані ще в ХІХ ст. історіографічні стереотипи, поза увагою опиняються зміст і сутність духовних зрушень, зміни освітніх орієнтирів, чинники, що вплинули на цей процес, залишається без відповіді ціла низка питань.

Загальновідомо, що визначну роль у формуванні духовно-культурного середовища Лівобережної України у ХVІІІ ст. відіграла Києво-Могилянська академія (КМА), за зразком якої малоросійська еліта «продувала» інтелектуальні та освітні стандарти, надаючи їм певних місцевих особливостей. Проте не варто забувати, що як провідний освітній заклад, КМА не могла не відображати «духу епохи» і водночас не брати активної участі в його творенні, залишаючись при цьому суб'єктом конфліктів і боротьби за характер, орієнтири, стандарти, перспективи розвитку освітньої справи регіону.

Києво-Могилянська академія, як стверджував дослідник її історії Федір Титов, була навчальним закладом, що виховував дітей «всей вообще православной южнорусской дворянской аристократии и малороссийской старшины»². Тут навчалися представники вельможних родин Миклашевських, Лизогубів, Танських, Галаганів, Марковичів, Тарновських, Уманських, Сулим, Гамаліїв, Горленків, Безбородьків, Лазаревських, Ханенків, Дунін-Борковських, Скоропадських, Кулябок, Полетик та ін.³

У першій половині XVIII ст. козацька старшина, посиливши своє матеріальне та суспільне становище, також дбала про освіту своїх синів. Але вже від середини XVIII ст. малороси дедалі частіше виїздили для продовження освіти поза межі України. Так, Іван Полетика спершу навчався в КМА, потім на кошти батька подався за кордон і вступив до Академії в Кілі, відтак – до Лейденського університету, де 27 червня 1754 року отримав докторський диплом, надрукував і захистив дисертацію про спадкові хвороби («De morbis haereditariis»). Іван Полетика мав честь першим у Російській імперії стати професором німецької академії в Кілі й протягом двох років обіймати там кафедру⁴.

Кузьма Андрійович Полетика в травні 1755 року вступив до університету при Петербурзькій академії наук, де «обучался на своем коште». З «прошения», поданого до академічної канцелярії, відомо, що цей студент «обучался сперва в Киевской Академии латинскому языку и гуманиорам, а потом как в Москве, так и здесь в Санкт-Петербурге математическим наукам, також немецкому и французскому языкам»⁵. Андрій Андрійович Полетика навчався в КМА⁶, де спершу здобував освіту й Григорій Андрійович Полетика.

«Прошение» Григорія Андрійовича Полетики на ім'я імператриці Єлизавети Петрівни від 4 липня 1746 року засвідчує, що від 1737 по 1745 рік він був студентом КМА, «обучился латинскому и немецкому и греческому языкам», за власним бажанням залишив Академію «для изыскания себе случая к продолжению высших наук и определения в службу»⁷.

«Свидетельство» про закінчення КМА досить розлого розкриває зміст навчання: «Показанный Пан Григорий во все свое в Академии Киевской... назидая учение Риторическое и Философское искусство, також и священных языков еврейского и греческого учение совершил з довольною пользою своею и других превосхождением читал. Что же касается до немецкого языка, которого под великим учителем Симоном Тодоровским...

учился, в том так преуспел, что и сам совершенно с похвалою своею, и пользою слышавших его оный преподавать может и был первым учеником в Академии по немецкому языку»⁸.

Як справедливо зазначила Оксана Пахльовська, Києво-Могилянська академія стала не тільки «престижним центром освіти і науки», а й «веле-тенською лабораторією нової культури, в якій сформулюється не лише оновлене літературне мислення, а й нова індивідуальність, “людина Бароко”, чий критичний допитливий розум подолає обмеження геоцентричної культури і забезпечить народження світської ментальності, без якої неможлива новітня культура вже нашого часу [...]»⁹. Важливою рисою цієї нової культури була виразна багатомовність місцевих елітарних кіл, соціальну та культурну потребу в якій визначала велика мобільність кордонів того політичного, соціального та культурного простору, на маргінесі якого століттями опинялися етнічно українські регіони, в тому числі й Лівобережжя. З цього приводу Ярослав Ісаєвич слушно зауважив, що «користування латинською і польською мовами на елітарних рівнях культури продовжувалось у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. в автономній Лівобережній Україні-Гетьманщині, яка посіла у той час провідне місце в розвитку української культури»¹⁰.

І хоча культурні процеси другої половини XVIII – початку XIX ст. істотно змінили мовні пріоритети місцевої освіченої публіки, – її багатомовність, не найменшою мірою сформована завдяки навчання в КМА, збереглася повністю.

Відкритість малоросійських інтелектуалів до зовнішніх впливів і запозичень визначала кадровий склад і характер навчання в Академії. «Українські священники і ченці, – стверджує Оксана Пахльовська, – викладаючи західну філософію, поетику, фізику давньоукраїнською, польською, латинською, грецькою мовами, виховували покоління за поколінням новий тип українського інтелігента, толерантного ідеологічно та безбар’єрного у сфері спілкування»¹¹. У спогадах про своє навчання Ілля Тимковський писав: «Тоді в нашій краї не було ще чути тієї “високої” істини, що шляхетній людині для себе, товариства, служби не багато науки потрібно. Ми росли серед голів, навчених не тільки в Києві, а й поіменно – в Кенігсберзі, Лейпцигу, Геттінгені, Оксфорді й Единбурзі. Такі були глибоко шановані»¹².

Та в другій половині XVIII ст., внаслідок утвердження ідей просвітницького раціоналізму на різних щаблях суспільного та духовного

життя, гостро постала потреба модернізації культурно-освітньої сфери. Незважаючи на всі спроби реформування освіти, КМА виявилася не спроможною прилаштуватися до нових суспільних і культурних вимог, конкурувати з новою системою шкільництва в Російській імперії і опинилася в ар'єргарді духовних процесів. Перелік причин занепаду Києво-Могилянської академії аж ніяк не вичерпується «русифікаторською політикою царизму» та небажанням уряду підтримувати освітні проекти в українських землях. Некваліфичну політику влади щодо масового відкриття середніх і вищих навчальних закладів у регіонах імперії в другій половині XVIII – першій половині XIX ст., як вважає Н. Шип, насамперед зумовлювала нестача викладачів і учнів. У цій сфері потрібно було поступово розривати замкнене коло: «В России не существовало средних светских учебных заведений, а следовательно, не было подготовленных студентов для высшей школы. В то же время, отсутствие высших учебных заведений, где готовились бы преподаватели, в свою очередь задерживало развитие как высшей, так и средней школы»¹³. Саме тому проекти заснування університетів у Петербурзі, Пскові, Чернігові, Пензі, підготовані заходами Комісії для створення народних училищ 1787 року, залишилися нереалізованими.

Крім того, уявлення про те, що пропозиції реформування КМА (у тому числі в університет), які виходили від «прогресивної громадськості Києва та України» і наштговувалися лише на опір зовнішніх чинників, видаються явно перебільшеними. Питання трансформації освітньої сфери стало однією з важливих внутрішніх проблем власне малоросійського освіченого суспільства і мало не лише гарячих прихильників, а й затятих опонентів.

Грунтовна гуманітарна, передусім мовна, підготовка киево-могилянців давала їм можливість легко вписуватися в інтелектуальне середовище імперських столиць, обіймати перекладацькі та викладацькі посади в різних установах і навчальних закладах, а також не лише орієнтуватися на нові віяння в столиці, а й безпосередньо впливати на формування та зміни освітньої ситуації в Росії. Зокрема, спрямованість освіти та виховання в елітних дворянських навчальних закладах у другій половині XVIII ст. не найменшою мірою визначали саме освічені малороси. Якимові Сулимі, майбутньому генеральному судді I-го департаменту Малоросійського генерального суду, належить авторство затвердженого підписом Катерини II статуту шляхетського кадетського корпусу, другої та третьої частини

проекту заснування Московського виховного будинку, плану відкриття при ньому ощадної, позичкової та вдовиної каси. Як зауважив Вадим Модзалевський, «все эти акты проникнуты особыми воспитательными началами в духе просветительской философии XVIII в., и чтобы составить их, нужно было быть действительно просвещенным и знающим человеком»¹⁴.

Морський кадетський шляхетський корпус виконував настанови Григорія Полетика. Обіймаючи посаду головного інспектора над класами від Адміралтейства Колегії, Полетика одержав інструкцію, яка зобов'язувала його «учинить новое распоряжение классам, и предписать учителям методы по которым они [...] поступать должны». Як людина не лише освічена, а й надзвичайно відповідальна та пунктуальна, Григорій Полетика невдовзі подав рапорт на ім'я начальника корпусу І. Голенищева-Кутузова з викладом програми реформування освіти (документ було затверджено відразу ж по тому, в лютому 1765 року¹⁵). Ця програма, як зазначав дослідник історії цього навчального закладу Ф. Веселаго, хоча «впоследствии несколько изменялась сообразно большему или меньшему требованию офицеров для флота, [...] в главных чертах оставалась та же самая» до початку XIX ст.¹⁶

На посаді інспектора Григорій Полетика «столько употребил трудов и прилежания в распоряжении классов и в порядочном обучении наукам и языкам благородного юношества»¹⁷, що 1766 року директор корпусу подав його кандидатуру на нагородження чином¹⁸. Згаданому інспекторові також доручили управління друкарнею Морського корпусу, в якій під його «смотрением и исправлением» видавали «многия в корпусном и в протчих училищах для обучения молодых людей употребляемые и другия с пользою и похвалою в публице печатные книги»¹⁹. Водночас Григорій Полетика не забував про «alma mater», надсилаючи до її бібліотеки з Петербурга потрібні книжки, карти, посібники, даючи поради київському митрополиту Арсенію Могиллянському, активно працював над проблемою вдосконалення освіти в КМА²⁰.

Будучи непогано обізнаним з рівнем та особливостями освітньої справи в Російській імперії, Григорій Полетика не пов'язував навчання своїх дітей з тамтешніми школами. З приватного листування можна довідатися, що своїх синів інспектор спочатку виховував і навчав удома. Згодом, 1777 року, Григорій Полетика знайшов для своїх дітей «учителя француза, который их будет учить читать и говорить», оскільки «самая есть главная

нужда во французском языке, и сие сделает то, то они, научившись дома сему, гораздо скорее в школах и в пенсиях научатся достальному»²¹.

Щодо дальшої освіти старшого сина Григорія Полетики, Василя, дослідники одностайно стверджували, що він закінчив курс Віленського університету, але не вказували періоду навчання та інших закладів, у яких він, можливо, здобув початкову освіту. Сам Василь Полетика у формулярних списках про службу за 1812, 1821, 1823, 1825 та 1829 роки²² зазначав, що перед вступом до університету він навчався «в разных училищах». Тепер важко з'ясувати, чи справді саме так і було.

З листування Григорія Андрійовича з двоюрідним братом, відомим у той час дипломатом Григорієм Івановичем Полетикою, видно, що питання про дальшу освіту синів мало для обох дуже важливе значення, і вони його ретельно обмірковували. Григорій Іванович також збирав для брата відомості про різні навчальні заклади Європи²³. Очевидно, з аналогічними проханнями Григорій Андрійович звертався й до архієпископа Могилівського Георгія Кониського, разом з яким колись навчався в Києво-Могилівській академії. Та чи відіслав Григорій Андрійович, як він передбачав, своїх синів до одного з училищ Петербурга, не відомо, найімовірніше, цього не було зроблено.

У вересні 1780 року Григорій Андрійович Полетика сам відвіз синів Василя, Івана та Павла для дальшого навчання до Вітебська. Цікаво, що батько, який сам удосконалював свою освіту в столиці й мав доволі широкі зв'язки в Петербурзі та Москві, для навчання дітей обрав Вітебськ. Таке рішення може мати декілька пояснень, наприклад, таких: незадоволення рівнем і системою навчання, з якими Полетика-батько був добре знайомий; дорожнеча в столицях; бажання навчати дітей не в якихось конкретних центрах, а в певних наставників і вчителів. Так, до Вітебська Григорій Андрійович відіслав синів, ймовірно, саме до отця Шашкевича. При цьому конфесійна належність вчителя не мала значення. Зокрема, згодом у Вільні Василь брав приватні уроки у вчителя-«базилианина»²⁴.

У листі, написаному 7 вересня 1780 року, наступного дня після розлуки з дітьми, Григорій Андрійович закликав їх любити один одного, допомагати один одному в навчанні. А надто ці настанови стосувалися до старшого, Василя, що мав «учиться прилежно [...] ибо чем лучше и скорее в тех науках, в которых вы теперь отданы, успеете, тем скорее можете посланы быть туда, где высшая наука преподаются»²⁵.

У Вітебську брати перебували й протягом 1781–1782 років. Відіславши дітей з дому після канікул, Полетика знову давав їм детальні рекомендації, з яких можна скласти уявлення і про зміст навчання. Василеві батько радив «еще год риторики послушать [...] и в сочинении речей и писем поупражняются. Есть ли же бы можно время твое разделить так, чтобы половину онаго употребить на упражнение в риторике, а другую в философии, то сие, может быть, послужило б к лучшей твоей пользе; математику-ж пожалуй продолжай по порядку, то есть от геометрии поступай в тригонометрию, там в механику и прочия оныя части». Такі самі настанови Полетика давав і іншим синам²⁶.

Навчання не припинялося і на канікулах: про цей факт свідчить лист Григорія Андрійовича Полетики, що його Олександр Лазаревський помилково датував 1780 роком. Ймовірно, цей лист написано влітку 1781 року, коли після першого року навчання у Вітебську брати повернулися додому. Юні Полетики мусили були «повторять и твердить выученное в школах». Молодші вивчали новий матеріал під керівництвом Василя: це, на думку батька, було корисно всім. А Василь мав приділяти заняттям удвічі менше часу, ніж у шкільний період: «2 или 1,5 часа поутру, и столько же после обеда». Крім того, саме цьому синові Григорій Андрійович доручив визначати завдання з французької мови для сестер, проводити з ними заняття «по одному часу в день», до того ж «обучать их первым основам арифметики», а також навчати письма й арифметики свого слугу – хлопчика Гаврила Богатиря²⁷.

Ще детальніші настанови Полетика-батько давав синам, відсилаючи їх за рекомендацією Георгія Кониського на навчання до Вільна, де 1782 року «открылся новый университет и академия новым порядком учения и весьма похвальным»²⁸. Починаючи студії, брати знову мусили братися до німецької мови, тому батько наполягав на тому, щоб вони наймали квартиру в господаря-німця. Заохочуючи приватні уроки, Григорій Андрійович також радив Василеві, щоб той «академических лекций не презирал, тако ж диспутов и других публичных ексерциций в риторике и философии, что [...] ко многим делам [...] способным сделает, а особливо если сочтешь невыгодную для себя военную службу». «По окончании курса математики, – далі писав батько, – я советовал бы тебе приняться за курс философии, особливо есть ли бы кто сыскался прочитатъ тебе оный по Эрнесту или Баумейстеру. Совсем тебе не надо бросать и математики, но упражняться

в нужнейших онъя частях по пространейшим курсам, а особливо в алгебре, механике, артиллерии и фортификации»²⁹.

Григорій Андрійович не лише рекомендував, що і як належить вивчати, а й радив, як розпоряджатися фінансами, платити за навчання, робити покупки «без излишества» (оскільки батьки не для того надсилають гроші) і, водночас, ні в чому собі не відмовляти. Полетика-батько неодноразово зазначав, що не варто шкодувати грошей на освітні потреби і був завжди готовий платити за такі «необходимости» своїх синів. Але при цьому нагадував про сімейні борги, ніби закликаючи бути розважливими. Регламентуючи в такий спосіб життя синів, Григорій Полетика все-таки надавав їм повну свободу дій згідно з обставинами, з огляду на здоровий глузд, а надто якщо йшлося про старшого – Василя.

Питання про заснування в Гетьманщині широкої мережі шкіл, друкарень, університету Григорій Полетика публічно порушував неодноразово, а доконечну потребу в місцевих навчальних закладах обґрунтовував передусім створенням можливості надавати освіту якомога більшої кількості дітей і не витрачати великих коштів на навчання в Москві, Петербурзі, за кордоном, бо це було не кожному під силу. Оскільки цієї проблеми не вдалося розв'язати й на початку XIX ст., послідовник батька в усіх його справах – Василь Полетика – не лише звертав увагу дворянства та адміністрації на важливість цього питання, а й брав активну участь у реалізації різних освітніх проєктів. Цікаво, що Григорій Полетика потребу в «рідних» навчальних закладах пояснював суто прагматичними, матеріальними чинниками. Натомість Василь Полетика, який сам навчався за кордоном, усвідомлював не тільки освітнє, а й велике виховне значення саме «вітчизняної» школи: «Не посылайте более детей ваших учиться в те отдаленные места, где они забывают не токмо отечество свое, но и вас самих, и где по большей части портят нравы». До речі, виховання Василь Полетика вважав одним з найважливіших завдань освітнього процесу. Саме тому він запросив свого сина на повітові дворянські збори 2 серпня 1801 року й наприкінці своєї полум'яної промови звернувся до нього зі словами: «Я привел тебя в сие благородное собрание сограждан наших единственно для того, чтобы ты здесь между нами научился любить отечество, и в юном сердце положил первыя основания патриотических добродетелей»³⁰.

Стан шкільної освіти в Україні Василь Полетика характеризував так: «Доселе нет еще у нас хорошо учрежденных училищ для воспитания и

обучення юношества. Київське тільки носить ім'я Академії, а в самому існуючому своєму закладає в собі одну тільки богословську школу, наповнену монахами. Їх тлумачення і пусті спори про те, що ум людський досягнути не може, томять тільки юні розуми, які б повинні більше просвіщати необхіднішими і в обществі найбільш корисними навчаннями. Замість математики, точності і ясності своєї навчальної нас до основних висновків, говорять там про метафізичні тонкості – замість Історії, якої приклади настільки потрібні для виховання юношества, про богословські тонкості». Втім, як вважає Василь Полетика, «Намір першого засновника цієї школи нашого розумного Гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного клонився до того, щоб з неї виходили добрі і здатні до виконання різних обов'язків громадян». А для досягнення цієї мети потрібно передусім заснувати університет та військову школу «на такому основанні, на якому заведені всі навчальні заклади для жінок, оскільки «у нас немає також ніяких навчальних закладів для прекрасного статі, і виховання Матерей, від яких ми настільки в дитинстві своєму залежимо, позабудь. В Римі не було б великих Граків без їх розумної і добре вихованої Матері». Жінкам Полетика адресував такі патетичні слова: «Винувниці бідності і часто щастя нашого в світі, ви гідні наших турбот»³¹.

Втім, Василь Полетика не обмежувався риторичними закликами: 1811 року за бажанням, висловленим у листі до директора Роменського повітового навчального закладу, він став почесним наглядачем цього навчального закладу³². Очевидно, устрою шкіл Полетика почав приділяти увагу набагато раніше: про цей факт свідчить його листування з О. Куракіним, який дбав про «насадження» шкіл у краї; з В. Чарнишем з приводу відкриття повітового навчального закладу в Ромнах, навчальних закладів для дворян у Полтаві; з В. Репніною щодо існування Інституту для шляхетних дівчат у губернському центрі; з І. Халанським стосовно до проекту університету в Новгороді-Сіверському. А листи В. Золотницького вказують на те, що улаштування початкових шкіл у селах Коровинцях та Школовицях – заслуга лише Василя Полетика³³.

Так само, як колись його батько, Василь Полетика уважно ставився до освіти своїх дітей. Але той, хто обставав навчання у вітчизняних школах, був змушений своїх синів і дочок відсилати поза межі Малоросії. Через двоюрідних братів Петра та Михайла Полетик Василь клопотався про

зарахування доньки Дарії до Катерининського інституту³⁴. Про цей факт свідчить лист Василя Григоровича до імператриці Марії Федорівни³⁵, що особисто протегувала дівчинці³⁶. Турбота про освіту старшого сина, Василя, спонукала Василя Полетику звернутися до візитатора Харківської навчальної округи І. Тимковського³⁷, який, до речі, відрядив відсилати хлопця до Харківського університету. Можливо, тому старший Полетика віддав перевагу Московському університетові, який згодом успішно закінчили обидва його сини³⁸.

Пошук шляхів для реалізації культурно-освітніх прагнень у родині Полетик можна вважати і винятковим, і досить типовим для освіченого, більш-менш заможного лівобережного дворянина, що жив на межі XVIII і XIX ст. Незадоволення якістю та характером київської освіти змушувало дедалі більше орієнтуватися на столичні або закордонні вищі навчальні заклади. Даремність громадських зусиль у справі заснування університетів у Малоросії в другій половині XVIII – першій половині XIX ст. спершу видається явищем дивним хоча б з огляду на наявність потужного «малоросійського лобі» в найвищих структурах імперської влади. Ймовірно, неуспіх спричинило якраз глибоке вкорінення місцевої еліти в загально-російські культурні, освітні, наукові процеси й структури. А завдяки впливовим землякам у столицях поставали більше реальні та привабливі перспективи щодо освіти, ніж навчання в провінційних університетах. Брак власного університету компенсувала вагома, нерідко провідна, роль малоросійських діячів у загальноросійських справах та інституціях. Тому, попри ностальгію за «малою вітчизною», щораз більше відчутну на початку XIX ст. в листах малоросів, розкиданих по просторах Росії та Західної Європи³⁹, тим освітнім зразкам, яким вже відповідали, зокрема, Московський та Петербурзький університети, не було альтернативи. Цілком зрозуміло, що внаслідок модернізації суспільства минав і час традиційної дяківської та козацької школи.

¹ Сірополко С. Історія освіти в Україні. – Львів, 2001. – С. 218.

² Титов Хв. Стара вища освіта в Київській Україні XVI – на початку XIX ст. – Київ, 1924. – С. 138.

³ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии / Введение и примечания И. И. Петрова. – Отд. 2. – Т. 3. – Киев, 1908. – С. 386–416 та ін.

⁴ Полетика И. Иван Андреевич Полетика // Киевская старина. – 1893. – Май. – С. 285–286; Рихтер В. История медицины в России. – Ч. 3. – Москва, 1820. – С. 484.

⁵ Архів Російської академії наук (Санкт-Петербурзька філія). – Ф. 3. – Оп. 1. – Кн. 199. – Арк. 356–357.

⁶ Оглоблин О. Люди старої України. – Мюнхен, 1959. – С. 194.

⁷ Материалы для истории Императорской академии Наук. – Т. 8. – Санкт-Петербург, 1897. – С. 149.

⁸ Там само. – С. 149–150.

⁹ Пахльовська О. Києво-Могилянська академія як фактор формування національної самобутності української культури: парадокси еволюції // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 456.

¹⁰ Ісаєвич Я. Українська культура в середньовіччі і на світанку нової доби // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Київ, 1992. – Вип. 1. – С. 43–44.

¹¹ Пахльовська О. Києво-Могилянська академія... – С. 457.

¹² Цит. за: Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. – Київ, 1981. – С. 119.

¹³ Шип Н. Русско-украинское культурное сотрудничество в XVIII – первой половине XIX в. – Киев, 1988. – С. 15.

¹⁴ Галь Б. Постаць імперського державного діяча: спроба реконструкції життєвого шляху Я. С. Сулими // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. – Дніпропетровськ, 1998. – Вип. 1 – С. 191–195; Модзалевский В. Сулима, Аким Семенович // Русский биографический словарь. – Санкт-Петербург, 1912. – Т. 20 (Суворова – Ткачев). – С. 142.

¹⁵ Російський державний архів Військово-морського флоту – Ф. 432. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 2–10.

¹⁶ Веселаго Ф. Очерк истории Морского Кадетского Корпуса. – Санкт-Петербург, 1852. – С. 158, 160.

¹⁷ Національна бібліотека України ім. Володимира Вернадського НАН України, Інститут рукопису (далі – НБУ, ІР). – Ф. І. – Спр. 52892. – Арк. 36 зв.

¹⁸ Там само. – Спр. 52934. – Арк. 1.

¹⁹ Там само. – Спр. 52948. – Арк. 202 зв.

²⁰ Литвинова Т. Малоросс в российский культурно-историографическом пространстве второй половины XVIII века // Дніпропетровський історико-археографічний збірник / За ред. О. Журби. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 2. – С. 47–51.

²¹ Частная переписка Григория Андреевича Полетики // Киевская старина. – 1893. – Май. – С. 214.

²² Чернігівський історичний музей ім. Василя Тарновського (далі – ЧІМ). – Ал. 502/38/21, 24, 26, 27; ІР НБУ. – Ф. І. – № 61423. – Арк. 3 зв. – 4.

- ²³ Частная переписка... // Киевская старина. – 1894. – Июнь. – С. 508–509.
- ²⁴ Там само. – 1893. – Июнь. – С. 493, 497.
- ²⁵ Там само. – Май. – С. 225.
- ²⁶ Там само. – Июнь. – С. 494–495.
- ²⁷ Там само. – С. 491.
- ²⁸ Там само. – 1895. – Май. – С. 239–240.
- ²⁹ Там само. – 1893. – Июнь. – С. 496–497.
- ³⁰ НБУ, ІР. – Ф. VIII. – Спр. 1601. – Арк. 3 зв.
- ³¹ Полетика В. Промова, проголошена на зборах дворянства Роменського повіту, 29 серпня 1801 року // Пам'ятки суспільної думки України XVIII – першої половини XIX ст. / Під ред. проф. А. Болебруха. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 244–245.
- ³² НБУ, ІР. – Ф. I. – Спр. 61401. – Арк. 1.
- ³³ ЧМ. – Ал. 502/38/7, 10, 11, 12, 23; НБУ, ІР. – Ф. I. – Спр. 61353, 61403 та ін.
- ³⁴ НБУ, ІР. – Ф. I. – Спр. 61303.
- ³⁵ ЧМ. – Ал. 502/10/5, 6.
- ³⁶ НБУ, ІР. – Ф. I. – Спр. 61303.
- ³⁷ Киевская старина. – 1893. – Апрель. Док., изв. и заметки. – С. 153–155.
- ³⁸ НБУ, ІР. – Ф. I. – Спр. 52884. – Арк. 14–15.
- ³⁹ НБУ, ІР. – Ф. I. – Спр. 61375–61379; Грушевский А. Из жизни украинской интеллигенции 1830-х годов // Известия II Отделения Императорской Академии Наук. – 1916. – Т. 21. – Кн. 1. – С. 16–17.